

Citation:

E. den Tex, Levensbericht I.M. van der Vlerk, in:
Jaarboek, 1974, Amsterdam, pp. 190-195

Levensbericht van

Isaäk Martinus van der Vlerk

(31 januari 1892–29 juni 1974)

door E. den Tex

Isaäk Martinus van der Vlerk werd geboren te Utrecht. Hij doorliep de Rijks-HBS aldaar en legde het staatsexamen Gymnasium β af in 1914. Van hier vertrok hij naar Groningen om er geologie te studeren bij J. Bonnema. Na het afleggen van het zg. groot-kandidaatsexamen wis- en natuurkunde in 1918 begaf hij zich naar Basel waar de bekende Alpen-geologen C. Schmidt, A. Buxtorf, A. Senn en H. Preiswerk tot zijn leermeesters behoorden. Van meer gewicht voor zijn ontwikkeling tot paleontoloog was echter zijn contact aldaar met de gepensioneerde petroleum-geoloog August Tobler, toen beheerder van de Indische afdeling van het Basler Naturhistorische Museum, die hem op de hoogte bracht met de methode van Douvillé om Tertiaire afzettingen reatief te dateren met behulp van grote foraminiferen en hem een collectie monsters van Soembawa ter beschikking stelde.

In 1920 keerde hij terug naar Groningen om er het doctoraalexamen in de aard- en delfstofkunde af te leggen. Zijn in Basel gewekte interesse in de stratigrafie van het Tertiair van het toenmalige Nederlandsch Indië en in de paleontologie der grote foraminiferen leidde tot de promotie tot doctor in de wis- en natuurkunde op het proefschrift getiteld „Studiën over Nummulinidae en Alveolinidae. Haar voorkomen op Soembawa en haar betekenis voor de geologie van Oost-Azië en Australië”. Naast zijn tijdelijke werkzaamheid als leraar in de biologie aan de Rijks-HBS te Schiedam volbracht hij dit gedegen werkstuk in de opmerkelijk korte tijdsspanne tussen 16 juni 1920 en 5 mei 1922. Ongetwijfeld was zijn promotor, de Leidse hoogleraar K. Martin – die door L. M. R. Rutten eens de „Linnaeus van het Tertiair Java” was genoemd –, hem hierbij tot grote steun, maar de geslaagde poging om het Indische Tertiair niet met Europese maar op grond van lokale indelingen te classificeren was een geheel oorspronkelijke bijdrage van de jonge doctor.

Onmiddellijk na zijn promotie aanvaardde Van der Vlerk een positie als geoloog bij de Dienst van de Mijnbouw in Nederlandsch Indië. Hij werd geplaatst bij de Afdeling Opsporingsdienst, belast met paleontologische werkzaamheden. Gezien zijn belangstelling, moet deze opdracht een kolfje naar de hand van Van der Vlerk zijn geweest. In het kader van een reorganisatie van de Geologische Dienst werd de systematische kartering van Java en Sumatra ter hand genomen. De opbouw van een paleontologische onder-afdeling werd opgedragen aan Van der Vlerk. In 1924 werd het Geologisch Museum te Bandoeng in gebruik genomen waarin een paleontologische expositiezaal was ingericht alsmede een aantal laboratoriumkamers, en waar J. H. F. Umbgrove aan hem werd toegevoegd. Gedurende zes jaar werkte hij daar, welhaast onafgebroken, aan de vervolmaking van zijn stratigrafische onderverdeling van het Tertiair

ISAAK MARTINUS VAN DER VLERK
(31 januari 1892–29 juni 1974)

gebaseerd op associaties van foraminiferen-genera, de zogenaamde letter-classificatie. Het sluitstuk daarvan vormde de, in 1927 tezamen met Umbgrove geschreven, publikatie: Tertiaire gids-foraminiferen van Nederlandsch Oost-Indië (Wet. Med. Dienst Mijnb. Ned. Indië 6: 1-35). Hoewel hijzelf, beter dan enig ander, de geografische beperkingen van zijn classificatie beseftte, was het een grote voldoening voor Van der Vlerk te mogen ondervinden dat hij met deze indeling een correlatie-basis had geschapen, die tot op heden met veel succes in het Verre Oosten en in Australië wordt toegepast, ook door petroleum-geologen die immers hoge eisen stellen aan de betrouwbaarheid van stratigrafische correlaties.

In 1928 wisselde de hoogleraar-directeur van het Rijksmuseum van Geologie en Mineralogie te Leiden, B. G. Escher, zijn conservator H. Gerth voor drie jaar uit tegen Van der Vlerk. Hij werd belast met de zorg voor de paleontologische en stratigrafische verzamelingen. Terzelfdertijd kreeg hij een taak in het onderwijs aan de Rijksuniversiteit als privaat-docent in de Paleontologie en de Historische Geologie. Na zijn benoeming in vaste dienst, in 1931, verkreeg hij de persoonlijke titel van lector. Deze beide opdrachten bleken voor Van der Vlerk uitdagingen te zijn die hij met gelijke geestdrift aanvaardde en die zijn verdere loopbaan in wisselende mate zouden bepalen. Wat het onderzoek betreft, bleef hij zich aanvankelijk wijden aan de studie van foraminiferen-collecties uit het Indopacifische gebied met incidentele excursies naar het Tertiair van Amerika. Maar daarnaast ontplooidde zich geleidelijk een intensieve belangstelling voor het Kwartair van Nederland. De vondst van de Pleistocene mensenschedel van Hengelo in 1935 was daartoe mede aanleiding. Zijn inaugurele rede als buitengewoon hoogleraar in de Historische Geologie en Paleontologie aan de Rijksuniversiteit te Leiden, in 1938, getuigt door titel en inhoud van die ontlukende aandacht. Niet lang daarna werd Van der Vlerk, als één der vele Leidse hoogleraren die niet voor de barbaarse maatregelen van de Duitse bezetters wensten te buigen, genoodzaakt om onder te duiken, eerst te Poortugal, later te Vierhouten. Geïnspireerd door het overwegend Pleistocene landschap van de Veluwe en door gesprekken met de in Velp wonende jurist en palynoloog F. Florschütz, verdiepte hij zich verder in dit fascinerende onderwerp.

Na de oorlog, in 1947, volgde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar en plaatsvervangend directeur van het Rijksmuseum, terwijl Florschütz terzelfdertijd tot privaat-docent werd benoemd. Uit hun beider grote kennis van de fossiele flora en fauna van het Pleistoceen van Nederland ontsproot een wetenschappelijk verantwoorde onderverdeling van het Nederlandse Pleistoceen op paleontologische grondslag, culminerend in de gemeenschappelijke publikatie van 1953 „The Paleontological base of the subdivision of the Pleistocene in the Netherlands” (Kon. Ned. Akad. Wet. Verh. Afd. Nat. 20: 1-58). Ook op dit wetenschapsgebied schiep Van der Vlerk een ingenieus en weldoordacht fundament waarop door de huidige generatie van Europese Kwartair-geologen met vrucht wordt voortgebouwd.

Als docent wist Van der Vlerk een sterke band met veel van zijn studenten tot stand te brengen. Van nature geen bijzonder begaafd spreker, besteedde hij veel aandacht aan opbouw en presentatie van zijn colleges. De door hem geformuleerde voorschriften voor publieke sprekers, die hij zijn „Tien Geboden” placht te noemen, nam hij nauwkeurig in acht en hij liet niet na om ze zijn studenten

voor te houden. Het college geven ervoer hij iedere keer opnieuw als een dure plicht die hem volledig opeiste. Hij wist zijn gehoor sterk te boeien door zijn betoog te larderen met goed geplaatste anecdotes, die zelden cliché's werden, en door een subtiel gebruik van zijn onovertroffen gevoel voor humor. Hij placht te zeggen dat zelfspot het kenmerk van de ware humor is en hij wist deze meest ontwapenende vorm van humor op meesterlijke wijze te hanteren. Een beeldende proeve van zijn zelfspot was de kaart waarmee hij gelukwensen met zijn tachtigste verjaardag beantwoordde en die hierachter staat afgedrukt. Van der Vlerk hechtte groot belang aan de zelfwerkzaamheid van zijn studenten. Lang voor de tijd dat werkcolleges een modebegrip werden, liet hij studenten onderdelen van de collegestof zelf voorbereiden en presenteren, waarna correctie en discussie volgde. Zijn vaak lichtelijk ironisch gesteld commentaar en de positieve instelling van zijn kritiek, maakten deze werkcolleges tot drukbezochte gebeurtenissen ondanks de extra inspanning die ze voor de studenten inhielden. Ook zijn jaarlijkse excursies met jonge studenten golden als evenementen. Hij had een uitgesproken voorkeur voor Engeland. Niet alleen omdat de geologie van de Engelse zuidkust zo bijzonder instructief is, maar tevens omdat de „pub's" en „inns" om tien uur 's avonds de tapkraan dichtdraaiden, hetgeen de helderheid van de studentenhoofden in de vroege ochtend aanzienlijk bevorderde. Graag vertoefde Van der Vlerk echter des avonds temidden van zijn studenten en liet hij ze, onder het genot van een glas bier, rapporteren over het die dag verrichte veldwerk, want ook op excursie bracht hij het principe van zelfwerkzaamheid in praktijk. Maar daarna was er altijd gelegenheid voor een spelletje „darts" of voor een gezellig gesprek. Legendarisch was ook Van der Vlerk's voorliefde voor fysionomische gelijkenissen, niet alleen van mensen onderling, maar ook van mensen met dieren waarbij de vergelijking vaak niet uitsluitend tot fysieke aspecten beperkt bleef! De warme belangstelling die Van der Vlerk koesterde voor zijn studenten, in al hun doen en laten, bleef niet zonder uitwerking. Op zijn buitenlandse reizen verzuimde hij nooit om Leidse geologen te bezoeken. Hij nam daarvoor steeds ruim de tijd en genoot kennelijk van het hernieuwen van oude vriendschapsbanden. Maar evenzeer was hij altijd thuis voor oud-leerlingen die op verlof in Nederland vertoefden. Het was tot in de verste uithoeken van de wereld bekend dat zijn vrouw en hij „open huis" hielden na afloop van de voordrachten voor alumni ter gelegenheid van de diësviering van de Leidse universiteit.

Een ander facet van Van der Vlerk's persoonlijkheid werd gevormd door de unieke bijdragen die hij leverde aan de popularisering van zijn wetenschapsgebied. Zijn schrijftrant leende zich dan ook uitstekend tot het benaderen van de geïnteresseerde leek. Afgezien van zijn medewerking aan diverse encyclopedieën, publiceerde hij in 1941 in samenwerking met Ph. H. Kuenen „Het Geheimschrift der Aarde", dat zeven drukken beleefde en lange tijd ook goede diensten bewees als leerboek in de historische geologie voor eerstejaars studenten. Het werd gevolgd, in 1960, door een dergelijk werk, nu meer gericht tot ouderejaars studenten, onder de titel „Logboek der Aarde", dat in het Frans, Spaans en Italiaans is vertaald. In 1950 verscheen het in de oorlogsjaren in samenwerking met Florschütz begonnen boek „Nederland in het IJstijdvak", bedoeld om de Nederlander inzicht te geven in de „huiveringwekkende" voorgeschiedenis van zijn vaderland.

Toen Escher in 1955 met emeritaat ging, vond er een herverdeling van taken plaats in het Geologisch en Mineralogisch Instituut. Van der Vlerk bleef gewoon hoogleraar met behoud van zijn oorspronkelijke leeropdracht maar nam daarnaast het directoraat van het Rijksmuseum op zich. In de jaren die volgden bleek echter in toenemende mate dat de combinatie van deze taken voor één persoon teveel was. Met name was dit het geval toen de plannen om het museum aan een nieuwe behuizing te helpen concrete vormen begonnen aan te nemen. Hij trok daaruit de conclusie, dat hij zijn krachten voornamelijk aan de toekomst van het museum diende te wijden. Met uitzondering van de werkcolleges voor kandidaten droeg hij in 1958 al zijn onderwijstaken over aan de voormalige conservator van de paleontologische en stratigrafische verzamelingen A. Brouwer, die tot lector was benoemd. Nu volgde voor Van der Vlerk een periode van hoofdzakelijk organisatorisch werk. Hij begon aanstonds de contacten met de regionale musea van natuurlijke historie te intensiveren en uit te breiden. De reeds vóór de oorlog door hem aangevangen verzamelcampagnes van fossiele zoogdierbotten in de Zeeuwse wateren en in de kleigroeves van Tegelen kregen een nieuwe stimulans. Ook de amateurgeologen in Nederland trachtte hij in het museumwerk te betrekken door het wetenschappelijk onderzoek van zwerfstenen aan te vatten, waartoe een conservator voor de gesteenteverzamelingen werd aangetrokken. De expositie van mineralen werd gemoderniseerd en de zaal „Geologie van Nederland” werd onder zijn leiding voltooid. Van der Vlerk zette zich met zijn gehele persoonlijkheid in voor de aankoop van het voormalig Heilige Geest of Arme Wees- en Kinderhuis aan de Hooglandse Kerkgracht als nieuwe behuizing van het museum. Dit streven zag hij in 1957 beloofd. De voorbereidingen voor de herhaaldelijk uitgestelde verhuizing vergden echter veel van zijn zenuwgestel. Hij verzocht derhalve om vervroegd emeritaat, hetgeen hem op zijn 69ste verjaardag werd verleend.

Deze stap beduidde echter geenszins, dat Van der Vlerk zijn wetenschappelijke activiteiten stil zou leggen. Integendeel, nu had hij eindelijk de tijd om lang gekoesterde plannen uit te voeren. Sinds 1957 zon hij al op mogelijkheden om zijn letter-classificatie, gebaseerd op associaties van genera, te vervangen door een betere, die op een evolutionaire parameter van een kritisch foraminiferen-genus zou moeten berusten. Het toeval wilde dat de Bataafse Petroleum Mij., die over goed gedocumenteerde collecties *Lepidocyclinae* van Indonesische Tertiairvindplaatsen beschikte, thans bereid bleek om alle informatie met de collecties vrij te geven. Van der Vlerk was, al sedert zijn Baselse tijd, goed vertrouwd met dit genus. Gunstig was ook dat het Koninklijke Shell Exploratie & Produktie Laboratorium, eerst in Delft en later in Rijswijk, Van der Vlerk voor een periode van vijf jaar gastvrijheid verleende om zich geheel aan dit project te kunnen wijden. Na 1966 werd hem de gelegenheid geboden dit belangrijke werk voort te zetten als medewerker buiten bezwaar van 's Rijks Schatkist aan het Rijksmuseum van Geologie & Mineralogie te Leiden. In deze periode ontwikkelde hij een nieuw stratigrafisch criterium: de graad van omvatting van de protoconch door de deuteroconch bij het megalosfere embryo van *Lepidocyclina*, in latere jaren uitgedrukt in de krommingsgraad van hun scheidingswand. Zorgvuldig als altijd, toetste hij deze parameter niet alleen aan zijn eigen letter-classificatie, maar ook aan de resultaten van plankton onderzoek aan de betrokken afzettingen. Weinigen

is het gegeven om – als Van der Vlerk – nog na hun emeritaat dermate fundamentele bijdragen aan de wetenschap te leveren.

Op zijn zeventigste verjaardag werd hem een feestbundel aangeboden met de passende titel „Evolutionary trends in foraminifera”, geschreven door leerlingen en collegae uit binnen- en buitenland. Hierin schreef de helaas zo spoedig na hem overleden oud-leerling R. Lagaay een treffende appreciatie van de mens, de docent en de onderzoeker Van der Vlerk. In 1967 eerde het Koninklijk Nederlands Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap zijn grote verdiensten voor de Nederlandse geologie door hem de Van Waterschoot van der Grachtpenning toe te kennen.

De laatste acht jaren van zijn leven werd Van der Vlerk in toenemende mate gekweld door een hardnekkige artritis, die hem vooral des ochtends praktisch immobiel maakte. Maar zijn geest liet zich daardoor niet overschaduwen. Met ongeschonden humor kon hij vertellen hoe hij, door de goede zorgen van zijn assistent F. de Bock en diens vrouw omringd, naar het museum werd geloodst om onvermoeid verder te kunnen werken aan nieuwe evolutionaire parameters van foraminiferen en aan hun toepassingen op het Tertiair van Europa en andere werelddelen. Zo kwam zijn einde, betrekkelijk onverwacht, na een kortstondige ziekte op 82-jarige leeftijd.

Bescheiden en fijngevoelig van aard, maar zijn kritiek niet sparend als hij dat nodig vond en graag de spot drijvend met ijdelheid en dikdoenerij, is zijn pad niet altijd over rozen gegaan. De hoge ambten en eerbewijzen heeft hij niet gezocht, maar zijn in 1950 verworven lidmaatschap van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen was hem bijzonder dierbaar. Van der Vlerk's naam zal bekend blijven als die van één der baanbrekers in de historische geologie en zijn geest zal voortleven in de harten van zijn familieleden, vrienden en leerlingen.

